

У ПОШУКАХ КОМПРОМІСУ МІЖ ДЕРЖАВНИМ ПАТЕРНАЛІЗМОМ І ФІНАНСИЗМОМ

Сергій ЮРІЙ

Розкрито роль держави, фінансів і фінансових інструментів у сучасній ринковій економіці. Доведено, що сучасна епоха – це епоха фінансизму, а економіка XXI ст. – це геофінансова за суттю і змістом економіка. Обґрунтовано необхідність розробки концептуальних основ, критеріїв, параметрів та механізму реалізації національної стратегії економічного розвитку в контексті формування глобальної фінансової цивілізації. Виокремлено проблеми і перспективи розвитку світової фінансової системи, окреслено фундаментальні основи, які необхідно враховувати в економічних реаліях при побудові нової моделі національної економіки України.

The role of the state, finance and financial instruments in a modern market economy is exposed. It is proved that a modern epoch is the epoch of finance, and economy of the XXI item is geofinancial economy after essence and maintenance. The necessity of elaboration of conceptual bases, criteria, parameters and mechanism of realization of national strategy of economic development in the context of forming of global financial civilization is offered. Problems and prospects of development of the world financial system are distinguished, fundamental bases which it is necessary to take into account in economic realities at construction of a new model of national economy of Ukraine are outlined.

Закінчується друге десятиліття політичних і суспільних реформ в Україні та входження господарства держави в ринкові структури. На фоні загалом позитивних зрушень, конкретні результати використання ринкових важелів вкрай суперечливі. Економічна політика країни формується і реалізується навколо векторів, які всі уряди називають “політикою реформ”. У дискусіях політичного істеблшменту йде нібито змагання між політичними силами за право називатися “реформаторськими”. Однак усі спроби розробити концепцію реформ зводяться переважно до фрагментарних дій на кшталт прийняття тих чи інших кодексів, внесення часткових поправок у чинні за-

кони, що, звичайно, важливо, але не може визначати генеральну стратегію розвитку держави. Відтак, ринок як один із атрибутів ефективної моделі соціально-економічного устрою суспільства не став тим каркасом, який його утримує та сприяє поступовому руху до вдосконалення, до побудови найефективніших взаємовідносин у процесі розширеного відтворення ВВП.

Як відомо, головним дієвим суб’єктом будь-якої економічної системи сучасного суспільства є держава. Світовим досвідом з’ясовано, що без активної регулюючої місії державних інститутів неможливий динамічний розвиток господарських структур, навіть тих, що базуються на досягненнях науково-

технічного прогресу, інноваційних проривах соціально орієнтованої ринкової економіки. Проте залишається без відповіді питання про те, у якій мірі держава має втручатись у господарське життя та діяльність ринкових структур. Мінімальне втручання передбачає захист від насильства, злочинства, шахрайства, забезпечення виконання угод, що робить державу справедливою, безпечною та надійною. У протилежному випадку – держава стає провокатором насильства, порушення прав людини, обмеження свободи, апаратом примусу. А насправді вона мала б виступати в ролі організатора, координатора і головного інвестора економічного розвитку.

На превеликий жаль, в Україні не визначена економічна доктрина розвитку суспільства. Окремі намагання урядів здійснити реформи упродовж майже 20-річчя призвели до створення кланово-олігархічної системи економічних відносин, при яких особисті та корпоративні інтереси завжди виступають вище державних. В умовах, що склалися, перспективу нової економіки України слід пов'язувати з такими двома пріоритетними чинниками:

- по-перше, з усвідомленням необхідності термінової концентрації політичних, економічних і соціальних складових на національній ідеї;
- по-друге, з розробкою доктрини розвитку країни, серцевиною якої є діяльність держави у сфері фінансів.

Перший чинник пов'язаний здебільшого з політичними параметрами. Натомість другий, відповідно до стану реального сектора економіки, а також рівня державного регулювання економіки при концептуальній сумісності з міжнародними принципами і стандартами набуття Україною статусу країни з ринковою економікою, обумовлений певною специфікою, суть якої – у пріоритеті фінансової рівноваги як основи макроекономічного збалансування всієї господарської системи.

Історія і практика світового економічного розвитку переконливо довели, що фінансові

важелі в ринковій економіці зачіпають всі, без винятку, складові процесу виробництва. Вони стають невід'ємним атрибутом не тільки існування суспільства, а й його розвитку. Невипадково науковці [1, 19–20; 2; 3; 4; 5, 1–18] визначають рубіж входження суспільства в третє тисячоліття як епоху фінансизму, фінансової або геофінансової економіки. Однак, як би не називалась модель ведення господарства, наука давно довела, а світова практика переконала, що суспільству не можна нав'язувати фінансову систему, яка не відповідає його внутрішнім умовам і потребам. Тому назріла нагальна необхідність вивчення концептуальних основ та розробки критеріїв, параметрів і механізму реалізації стратегії входження національної економіки України в сучасну світову економіку.

Звісно, Україна формує свою фінансову систему, апробує фінансові інструменти на основі мейнстріму різних методологічних підходів до дослідження господарських процесів. Проте у світовій фінансовій науці визначені та обґрунтовані певні принципи, що є підвалинами для побудови нової моделі розвитку господарства. Однією із таких є теорія суспільних фінансів, фундатором якої є американський економіст Річард Масгрейв, опонент поглядів іншого американського економіста, лауреата Нобелівської премії Джеймса Б'юкенена. Зокрема, роботи Д. Б'юкенена націлені на застосування методів економічного аналізу до організації держави. Так, праця "Межі свободи. Між анархією і Левіафаном" [6, 207–444], розкриває найфундаментальніші основи демократичного суспільства: якими є межі колективної дії, яким має бути співвідношення між свободою дій індивіда та її обмеженням з боку суспільства. На думку економіста, визначення раціональної пропорції між цими сторонами суспільного буття дозволить суспільству ефективно функціонувати та розвиватись. На протипагу поглядам Д. Б'юкенена про державу як максимізатора бюджетних доходів, Р. Масгрейв, досліджуючи суспільні блага, вводить у науковий обіг дефініцію бажаних

благ (merit good). Сутність їх складають блага, що є об'єктом уподобань окремих індивідів та інших економічних суб'єктів, у тому числі держави; остання, відповідно до власних інтересів, чинить вплив на уподобання індивідів. У цьому контексті слушно зауважує С. Слухай [7], що триада функцій держави (розміщення, розподіл і стабілізація), сформульована Р. Масгрейвом ще в 1959 р., вважається класичною для дослідників суспільних фінансів [8]. Саме через цю призму вчений досліджує діяльність суспільного сектора загалом, поширюючи такий підхід на діяльність багаторівневої держави, аналізуючи реалізацію вищеназваних функцій між рівнями сектора суспільного управління. Вітчизняні вчені, зокрема, В. Андрущенко, О. Василик, В. Геєць, О. Кириленко, І. Луїна, К. Павлюк, В. Суторміна, В. Федосов мають певний науковий доробок у питаннях фінансового забезпечення функціонування держави. Проте на практиці дотепер тягар командно-адміністративної системи тисне на прийняття відповідних ринкових рішень.

Суто теоретична дискусія про те, чи повинна держава втручатися в економіку, фінансову сферу і яка допустима межа такого втручання, зазвичай, має схоластичний характер, що не сприяє реальній оцінці результатів та наслідків такого втручання. Необхідне детальне дослідження практичних результатів епохальних змін у розвитку світової цивілізації в напрямку зміцнення ролі держави. Потрібно виокремити фактори, які обумовлюють об'єктивну необхідність такого регулювання та наслідки такої дії на практиці.

У сучасну епоху в масштабах світового господарства реальна роль держави у різних країнах суттєво відрізняється залежно від рівня соціально-економічного розвитку країни, а також від пануючих у ній ідеологічних та політичних уподобань.

Проте аналіз світогосподарських процесів та практична дійсність вказують на основні фундаментальні основи, які необхідно враховувати в економічних реаліях.

По-перше, втручання держави у ринкову економіку не применшує ролі ринку як потужного стимулятора економічного зростання та підвищення ефективності діючих на ньому суб'єктів господарювання. Воно не повинно заважати жорсткій конкуренції між учасниками ринкових відносин на стадії первинних розподільчих механізмів, які забезпечують раціональну аллокацію факторів виробництва та перехід капіталу у найперспективніші сфери діяльності. Роль держави в економіці обмежується, як правило, необхідним мінімумом і, як наслідок, може навіть зменшуватись у міру перетворення примусово використовуваних нею важелів і методів регулювання у загальноприйняті норми моралі, ділової етики чи у сталі звички свідомої поведінки суб'єктів господарювання.

Закономірно, що не може бути постійного та характерного для усіх випадків розвитку співвідношення між спонтанним економічним розвитком та державним втручанням. Це співвідношення в сучасних умовах дуже мінливе, хоча загальна тенденція до посилення нормативного й іншого регулювання проглядається досить чітко. Баланс між об'єктивними процесами та суб'єктивною діяльністю держави і суспільства встановлюється методом спроб і помилок, перманентними змінами у конкретних країнах лібералізму на державний протекціонізм. Тому головною проблемою є знаходження оптимального співвідношення між природними економічними процесами та свідомим державним регулюванням.

Отже, оптимальне співвідношення двох витоків у сучасній економіці – з одного боку, вільного конкурентного ринку, який є первинним та служить об'єктивним середовищем господарювання, а з іншого – свідомого регулювання з боку держави, яка коректує економічні процеси, що розвиваються самостійно, обмежуючи цим самим негативні наслідки стихійних процесів та сприяючи досягненню певної соціальної справедливості, стає стержнем філософії господарювання сьогодення.

По-друге, задоволення потреб людини для її різнобічного розвитку є природним кінцевим призначенням суспільного виробництва. Порушення такого процесу, підпорядкування виробництва іншим цілям є протиприродним і означає відхід від загальних принципів економічного розвитку, свідчить про деформації самої системи, тобто відхилення від домінантної складової еволюції економічного прогресу суспільства як умови розвитку людини. Як відомо, одним із основних наріжних каменів такої еволюції є власність. І проблема тут не лише в самому феномені власності, а й у кожній її конкретній формі та субординаційних проявах системи інтересів, породжених нею. Найістотнішим атрибутом складної системи власності є привласнення результатів функціонування, що безпосередньо пов'язане із правами власності, а точніше – з “тріадою” прав власності (аналіз сутності суб’єктно-об’єктних відносин виокремлює функціональні особливості власника, що виступає у вигляді: власника – власника, власника – користувача, власника – розпорядника), особливо в тих випадках, коли названі елементи відносин власності представлені різними функціонерами.

Аналізуючи процеси приватизації в Україні, що розпочалися після проголошення незалежності держави, доводиться визнати, що вони, зазвичай, зводилися до присвоєння матеріальних благ державної форми власності. Такий підхід мав і має поверхневий характер і відображає лише кількісну оцінку результатів передачі державної власності у приватні руки. Власне, такий процес, за влучним висловлюванням вченого-економіста й соціолога Т. Веблена, веде до формування “абсентеїстської власності”. Веблен зазначав, що “... мотив, який є основою власності – це суперництво; цей же мотив залишається дієвим у подальшому розвитку цього інституту і в еволюції усіх тих рис соціальної структури, до яких власність має відношення” [9, 76]. Отже, він вважав, що основою виникнення приватної власності є насилля й обман, а сам факт власності дає змогу класу

підприємців привласнювати кращу частину продукції суспільного виробництва. Т. Веблен обґрунтував ідею про відокремлення власності від контролю в сучасній корпорації. Уперше в межах інституціоналізму автор поставив проблему відокремлення капіталу власності від капіталу функцій.

Вибравши найлегший підхід до структурних змін в економіці, що характерний перетворенням тільки юридичної сторони власності, незалежна держава Україна зіткнулася з суттєвими проблемами економічного спрямування. Всі вони пов'язані з відсутністю змін змістовної частини власності, що характерна економічними відносинами, тобто капіталом функцій.

По-третє, кінець ХХ ст. та початок ХХІ ст. характеризується становленням нової економіки, яка, як зазначалось вище, набуває рис фінансової цивілізації. Як об’єктивна категорія фінанси дедалі більше залежать від суб’єктивних дій державних органів, охоплюючи усі стадії відтворення сукупного продукту суспільства. Фінанси є динамічним чинником, що відображає рух грошей, процеси мобілізації, розміщення й інвестування відповідних ресурсів, формування доходів і здійснення витрат. Відображаючи абстрактний рух вартості при розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту для розширеного відтворення виробництва, фінанси є єдиним цілісним організмом, у якому всі елементи взаємопов'язані і, як правило, доповнюють один одного, а тому зміна хоча б одного елемента або його складової, зазвичай, спричиняє відчутні перетворення всієї системи, що суттєво впливає на вектори економічного розвитку країни.

З огляду на те, що об’єкт фінансових відносин – обмежена величина, а суб’єкти розподілу, як правило, – численні, то цим відносинам властивий суперечливий характер, оскільки кожен суб’єкт прагне отримати від розподілу якомога більше зиску, проте зробити це можна лише за рахунок інших суб’єктів, які мають такі ж інтереси. Логіка господарювання вимагає необхідності зба-

лансування інтересів усіх суб'єктів фінансових відносин, якого можна досягнути через встановлення оптимальних пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту. Науково встановлених критеріїв оптимальних пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту теоретично не визначено. Однак згідно з методиками, прийнятими ООН, для оцінки рівня розвитку господарства використовують два основних макроекономічних показники: рівень ВВП на душу населення та темпи зростання ВВП. Відповідно Світовий банк диференціює країни за цим показником на чотири групи:

- I група – країни з низьким рівнем доходів (менше 735 дол. США на душу населення);
- II група – країни з рівнем доходів, нижчим від середнього (736 – 2935 дол. США);
- III група – країни з рівнем доходів, вищим від середнього (2936 – 9075 дол. США);
- IV група – країни з високим рівнем доходів (більше 9076 дол. США).

Розмір ВВП на душу населення серед держав світу дуже коливається. У високорозвинених країнах він становить від 25 до 40 тис. дол. США, а в окремих (в основному в Скандинавських країнах та Японії) перевищує цю суму. Соціально-економічна трансформація життєво-господарського устрою України відводить фінансам те місце, яке було вироблене усім попереднім розвитком господарської діяльності людства загалом, хоча, звичайно, зміни системи цінностей і самі економічні перетворення протягом певного часу даються взнаки. Так, в Україні ВВП на душу населення на початку XXI ст. становить в межах 2000 дол. США, що забезпечує Україні 130-е місце серед 183 країн світу.

Значущість фінансів полягає і в тому, що без їхньої матеріальної основи не може обходитись жодна фаза відтворення, більше того, вони охоплюють не тільки первинний розподіл вартості валового внутрішнього продукту, а й перерозподіл через бюджети,

позабюджетні фонди, фінансовий ринок, централізовані фонди і відповідні резерви.

По-четверте, еволюція світових економічних процесів, особливо кінця XX ст. і початку XXI ст. показала, що фінанси та влада утворюють єдину систему інструментальної раціональності, яка втілена в діяльності державного апарату, і досягає певної тотальності. Феномен трансформативних економік посилив проблеми економічної ролі держави, шляхів, форм, масштабів формування різних форм власності. Водночас, становлення ринкового механізму в країнах з такою економікою зробило фінанси небезпечною соціальною стихією. Соціальний характер фінансів визначається не самим фактом їх використання державою, а тим, що внаслідок реалізації конституційного та постконституційного вибору, прийняття рішень про функціонування окремих сегментів фінансів виведено за рамки ринкових механізмів і підпорядковане гуманітарним пріоритетам суспільного вибору. Цілком можна погодитись з думкою філософа З. Скрипника про те, що існує принципова відмінність між двома моделями функціонування фінансів у сучасному суспільстві: "... перша, заснована на фінансовій політиці правової держави у громадянському суспільстві; друга – на фінансовій діяльності держави, яка має змогу діяти у власних інтересах, як монополіст на політичному ринку" [10, 66]. У першому випадку фінанси здатні виявити і реалізувати свою соціальну природу, у другому – фінансова система сприяє деформації різних аспектів соціального життя. В окремих країнах, особливо в Україні, все більше визріває упередження як до стихій лібералізованої економіки, так і до патерналізму держави загального добробуту. Стає очевидною неправомірність отождення докорінних потреб соціуму і цілей, які переслідує держава, формуючи свою фінансову політику.

Звичайно, в світовій практиці існують й інші фундаментальні основи, що утворюють каркас розвинутої ринкової економіки держави (нормативно-законодавча діяльність

органів державної влади, організація оподаткування суб'єктів господарювання, витрачання бюджетних коштів, валютне та зовнішньоекономічне регулювання, соціальна політика та розвиток соціальної сфери й ін.), проте вони доповнюють основи геофінансової економіки.

Таким чином, опираючись на теоретичні і практичні аспекти визначених історичним розвитком суспільства відповідних аксіом та законів, кожна країна здійснює постійний пошук на різних етапах свого розвитку найоптимальнішого співвідношення між конкурентним ринком та вільним підприємництвом, з одного боку, і втручанням держави в економіку та її соціальну політику – з іншого. Можна сперечатись або погодитись з відомим фінансистом Аланом Грінспеном, який стверджує, що осмислити сучасну глобалізовану економіку майже неможливо, проте зрозуміти її, зрозуміти природу тих сил, які визначають статус нашої епохи, необхідно і доцільно [13, 19].

Література

1. Осипов Ю. М. *Россия в актуальном временном пространстве // Философия хозяйства. Альманах центра общественных наук и экономического факультета МТУ им. М. В. Ломоносова.* – 1999. – №5. – С. 19–20.
2. Яременко Ю. В. *Теория и методология исследования многоуровневой экономики.* – Кн. I. – М.: Наука, 1997. – 400 с.

3. Анашкин А. К. *Механизм стабилизации национальных финансов.* – М.: Экономика, 2002. – 192 с.

4. Ільїн В. В. *Фінансова цивілізація.* – К.: Наука, 2007. – 527 с.

5. Бьюкенен Дж. *Границы свободы. Между анархией и Левиафаном: Избр. соч.* – М.: Таурус Альфа, 1997. – С. 207 – 444.

6. Б'юкенен Джеймс М., Масгрейв Річард А. *Суспільні фінанси і суспільний вибір. Два протилежних бачення держави: Пер. з англ. А. Іщенко Держава як об'єкт економічного аналізу / Наук. ред. С. Слухай.* – К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2004. – 178 с.

7. Musgrave R. A. *The Theory of Public Finance.* – New York: McGraw-Hill, 1959.

8. Oates W. E. *Fiscal Federalism: An Overview // Public Finance with Several Levels of Government / Ed by Remy Prud'homme, Proceedings of the 46th Coudress of the International Institute of Public Finance.* – Brussels, 1990. – P. 1–18.

9. Веблен Т. *Теория праздного класса.* – М.: Мысль, 1971. – С. 76.

10. Скрипник З. *Філософія фінансової цивілізації. Людина у світі грошей.* – Львів, 2008. – С. 66.

11. *Общество и экономика.* – М.: Наука, 2008. – №6. – С. 28 – 57.

12. Белоплицкий В. Г. *Финансы в современном воспроизводственном процессе // Вестник Московского университета. Серия экономика.* – 2008. – №2. – С. 106.

13. Гринспен А. *Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы.* – М., 2008. – С. 19.